

Instrukcja dla ankietera do kwestionariusza *Przemiany społeczne w Polsce*

Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk
Ośrodek Realizacji Badań Socjologicznych
Zespół Porównawczych Analiz Nierówności Społecznych

19 października 2003

1 Informacja o badaniu

Autorami badania są członkowie Zespołu Porównawczych Analiz Nierówności Społecznych, działającego w Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, oraz osoby stowarzyszone z tym Zespołem: prof. dr hab. Kazimierz M. Słomczyński (kierownik Zespołu), doc. dr hab. Krystyna Janicka (zastępca kierownika Zespołu), doc. dr hab. Bogdan W. Mach, prof. dr hab. Anna Firkowska-Mankiewicz, doc. dr hab. Krzysztof Zagórski, mgr Michał Bojanowski, mgr Maciej Kryszczuk, oraz mgr Katarzyna A. Wilk. Konsultantami metodologicznymi i osobami odpowiedzialnymi za realizację badań w terenie są: doc. dr hab. Paweł Sztabiński i dr Franciszek Sztabiński.

Badanie *Przemiany społeczne w Polsce* jest finansowane przez Komitet Badań Naukowych. Dodatkowe środki finansowe pochodzą z instytucji zagranicznych, przede wszystkim z Scientific Council of Norway oraz US National Council of Eurasia and East European Research. Współpraca międzynarodowa została ułatwiona dzięki środkom zapewnionym przez Mershon Center przy Uniwersytecie Stanu Ohio w Stanach Zjednoczonych.

Obecne badanie ma długoletnią tradycję, gdyż w podobnej formie było przeprowadzane w latach 1987-8, 1993, oraz 1998. Najważniejsze informacje dotyczące historii tego badania zawarte są w następujących publikacjach: *Struktura społeczna: schemat teoretyczny i warsztat badawczy* (IFiS, 1989); *Social patterns of being political* (IFiS, 2000) oraz *Social structure: changes and linkages* (IFiS, 2002). Lista publikacji z badań prowadzonych w latach 1987-8, 1993 i 1998 dostępna jest w Zespole Porównawczych Analiz Nierówności Społecznych.

2 Reprezentacyjna próba i kategorie respondentów

Badanie to jest realizowane na reprezentacyjnej próbie liczącej w sumie około 2400 przypadków. Próba ta składa się z dwóch kategorii respondentów: P i M. Respondenci P są starsi (w wieku 26 i więcej lat), zaś respondenci M są młodsi (21-25 lat). Kategoria respondenta, P lub M, widoczna jest na karcie adresowej. **Na początku wywiadu, na kwestionariuszu należy zaznaczyć (przez obwiedzenie odpowiedniej litery), czy wywiad dotyczy respondenta kategorii P, czy M.** Kategoria respondenta ma konsekwencje dla prowadzenia wywiadu, gdyż niektóre pytania zadawane są inaczej respondentom M niż P.

3 Treść i układ kwestionariusza

Kwestionariusz *Przemiany społeczne w Polsce* dotyczy różnych aspektów położenia społecznego wylosowanych osób oraz ich poglądów na sprawy związane ze strukturą społeczną i życiem politycznym. Niektóre pytania mają charakter werbalnych testów psychologicznych. Kwestionariusz zawiera także instrukcje do psychologicznego testu niewerbalnego (obrazkowego). Do treści kwestionariusza powracamy w tej instrukcji wielokrotnie.

Kwestionariusz składa się z następujących zasadniczych części:

- A. Wprowadzenie (pytania od A01-02 do A06)
- B. Praca najemna (pytania od B01 do B27)
- C. Praca samodzielna (pytania od C01 do C18)
- D. Praca dorywcza lub uzupełniająca (pytania od D01 do D16)
- E. Bezrobocie. Prowadzenie domu. (pytania od E01 do E06)
- F. Historia zawodowa (pytania od F01 do F12)
- G. Szanse powodzenia i źródła konfliktów (pytania od G01-02 do G05)
- H. Opinie o dochodach (pytania od H01-02 do H07)
- J. Opinie o społeczeństwie (pytania od J01-03 do J11)
- K. Prywatyzacja i rynek (pytania od K01 do K08)
- M. Porównanie własnej pozycji i poglądy społeczne (pytania od M01 do M12)
- N. Znajomi (pytania od N01 do N07)
- R. Rodzina, gospodarstwo domowe (pytania od R01 do R47)
- W. Dane podstawowe (pytania od W01 do W14)
- X. Rząd, partie polityczne, władza (pytania od X01A do X06)
- Y. O innych i o sobie (pytanie Y01)
- Z. Zakończenie (pytania od Z01-W15 do ZP04-P02 oraz test)

Dotatkowymi częściami kwestionariusza są „Pytania do ankietera” oraz „Ocena instruktora”.

4 Skróty i konwencje

Oto najważniejsze stosowane skróty:

- R. = Respondent
- P. = Pan(i)
- Symbol $\Rightarrow$ oznacza „przejdź do”

W ramach każdej części kwestionariusza, poszczególne pytania są numerowane kolejno, choć czasami pytania mają rozbudowane numery (np. H01-02 jako jedno pytanie, lub M11A, M11B jako oddzielne kolejne pytania). Odpowiedzi, które Respondentom należy odczytywać wydrukowane są tak, jak poprzedzające je pytania – zwykle za nawiasem, np. (1) zdecydowanie się zgadzam. Odpowiedzi, których Ankieter nie odczytuje wydrukowane są w nawiasach, np. (8 — nie wiem).

Wszystkie instrukcje do ankietera wydrukowane są dużymi literami. **Ich nie należy czytać.** W kwestionariuszu zastosowano trzy rodzaje instrukcji:

Pierwszy rodzaj instrukcji to przejścia między pytaniami. Symbol $\Rightarrow$ oznacza regułę przejścia kierującą do pytania (lub wstępu do niego). Brak reguły przejścia oznacza, że należy zadać następne w kolejności pytanie.

Drugi rodzaj instrukcji to polecenie dla ankietera, aby dokonał on jakiejś operacji: wręczył R. kartę odpowiedzi, np.:

H06. (...) *WRĘCZYĆ KARTĘ „ZAWODY”*,

wpisał odpowiedź w określone miejsce, np.:

H03. (...) *WPISYWAĆ KWOTY LUB WARTOŚCI PROCENTOWE*,

czy zastosował jakąś definicję, np.:

C09. (...) *BLISKA RODZINA = MAŻ/ŻONA, DZIECI, RODZICE, RODZEŃSTWO.*

Do tej kategorii należą też rozróżnienia pytań w zależności od wcześniej ustalonych cech R., np. pytanie w dwóch wersjach: **A06-Jedna praca**, **A06-Więcej prac**.

Trzeci rodzaj instrukcji stanowią instrukcje numerowane (INSTRUKCJA 1, ..., INSTRUKCJA 7). INSTRUKCJE od 1 do 6 zawierają polecenia, które mają wpływ na wybór pytań kwestionariusza. INSTRUKCJA 7 dotyczy odczytania wprowadzenia do testu niewerbalnego i omówimy ją osobno w innej części tego dokumentu.

5 Rozpoczęcie wywiadu. Przedstawienie się

Autorzy tego badania nie stawiają rygorystycznych wymogów co do sposobu przedstawiania się i rozpoczęcia rozmowy. Większość decyzji w tej sprawie jest pozostawiona taktowi Ankietera i jego ogólnej znajomości sztuki ankieterskiej. Zaleca się jednak opanowanie pamięciowe poniższego tekstu, gdyż zawiera on podstawowe elementy, które powinny zostać bezwzględnie przekazane R.:

Nazywam się ..... Jestem współpracownikiem Ośrodka Realizacji Badań Socjologicznych Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk. Nasz ośrodek przeprowadza rozmowy z wybranymi osobami, których celem jest poznanie ich sytuacji życiowej oraz ich opinii i poglądów. Pan(i) został(a) wybrany(-a) do takiej rozmowy drogą losowania ze spisu mieszkańców – tak, jak przeszło dwa tysiące innych osób w całym kraju. Dla naukowców badania tego rodzaju są bardzo ważne. Dlatego bardzo proszę o zgodę na tę rozmowę i dokładne odpowiedzi.

Materiały zebrane w wyniku naszych rozmów będą wykorzystane do opracowania naukowego na temat społeczeństwa polskiego i występujących w nim różnic i podziałów. Treść tych rozmów jest objęta całkowitą tajemnicą i posłuży wyłącznie do sporządzenia zbiorczych opracowań statystycznych, w których nie występują żadne nazwiska ludzi. Informacje są chronione ustawą o danych osobowych i innymi

przepisami, które nie zezwalają na ujawnianie nazwisk osób uczestniczących w badaniach tego typu. Wyniki mojej z Panem(-ią) rozmowy – tak, jak wyniki rozmów z innymi osobami – staną się podstawą prac naukowych wykonywanych w Polskiej Akademii Nauk.

Do wszystkich respondentów zostały wysłane listy zapowiednie. Jeżeli R. twierdzi, że prosił (w odesłanym odcinku), aby z nim nie przeprowadzać rozmowy, należy wyjaśnić, iż widocznie przesyłka została zagubiona przez pocztę lub nie dotarła na czas. Należy przeprosić za ów fakt. Jednakże, wyjaśniając sytuację, można grzecznie poprosić o rozmowę licząc na zmianę stanowiska wylosowanego R.

Niektórzy respondenci [P] mogą twierdzić, iż uczestniczyli w tego rodzaju badaniu w przeszłości. Należy powiedzieć – zgodnie z prawdą – iż jest to wysoce prawdopodobne, gdyż ważne jest, co ci sami ludzie myślą o różnych sprawach i jakie mają opinie.

Zarówno respondenci [P], jak i [M] mogą przywoływać różne inne badania, w jakich brali udział. Należy podkreślić, iż te badania wykonywane są pod auspicjami Polskiej Akademii Nauk.

6 Ogólne zasady odczytywania pytań i notowania odpowiedzi

1. Pytania kwestionariusza należy odczytywać wolno i wyraźnie w podanym brzmieniu. Jeżeli R. nie rozumie jakiegoś pytania, Ankieter powinien je powtórzyć. Przy wszystkich **pytaniach o dane biograficzne** ankieter może dowolnie przeformułować pytanie – tak, aby uzyskać poszukiwaną informację.
2. W przypadku pytań zamkniętych (całkowicie lub częściowo), odpowiedź R. należy oznaczyć obwodząc kółkiem numer właściwej kategorii. W przypadku pytań otwartych, odpowiedź R. należy wpisać możliwie dosłownie i czytelnie w przewidziane do tego celu miejsce.
3. Szczególny przypadek stanowią pytania o kwoty, daty, liczbę jednostek czasu, czy liczbę osób. Odpowiedzi na te pytania należy notować w kratkach pamiętając o tym, że w danej kratce powinna znaleźć się tylko jedna cyfra (jeden znak). Np. odpowiedź „pięć osób” powinna zostać zapisana:

	5
--	---

Odpowiedź „1992” powinna być zapisana:

9	2
---	---

Odpowiedź „dwanaście tysięcy pięćset” powinna być zapisana:

	1	2	5	0	0
--	---	---	---	---	---

4. Ponadto w pytaniach o daty, jeżeli respondent nie potrafi dokładnie określić miesiąca zapytać o porę roku i wpisać odpowiednio: **wiosna – 03; lato – 06; jesień – 09; zima – 12.**

5. Wszystkie pytania kwestionariusza, które stosują się do danego R. powinny być mu odczytane. Wyjątek mogą stanowić tylko te pytania dotyczące biografii R., których opuszczenie jest uzasadnione ze względu na uzyskaną poprzednio od respondenta informację. Wówczas Ankieter może zakreslić właściwą odpowiedź bez odczytywania pytania.
6. Jeżeli dana odpowiedź nie została przewidziana w kafeterii odpowiedzi, odpowiedź taką należy wpisać słownie. Na przykład w prekategoryzowanych odpowiedziach na niektóre pytania nie przewidziano odpowiedzi „nie wiem”. Jeżeli taka odpowiedź się pojawi, należy ją słownie wpisać.
7. Wiele pytań dotyczy dat z przeszłości i czasu trwania różnych wydarzeń – w latach i miesiącach. Należy starać się, aby respondent przypomniał sobie okres, w którym dane wydarzenie nastąpiło, a potem tę informację uszczegółowił. Należy zachęcać do udzielenia dokładnej odpowiedzi. Jednak informacja przybliżona jest zawsze lepsza niż brak informacji. Dotyczy to także kwot, czy wielkości procentowych.
8. Niektóre pytania kwestionariusza mogą być odbierane jako drażliwe, gdyż naruszają sferę prywatności, bądź dotyczą spraw, które respondent traktuje jako intymne. Jeżeli R. objawi jakieś zaniepokojenie, należy powiedzieć: *To pytanie zadajemy wszystkim osobom. Jeżeli jednak woli P. na nie nie odpowiadać, chociaż jest to dla nas duża strata, przejdę do następnego pytania.* Fakt, że R. nie chciał odpowiedzieć na to pytanie, gdyż nie czuł komfortu psychicznego sytuacji wywiadu należy odnotować na marginesie pytania. Należy to zrobić po wywiadzie, a nie w jego trakcie.

7 Pytania o aktualne prace zarobkowe (części A–D)

Pytania o aktualne prace zarobkowe wykonywane przez respondenta są kluczowe dla całego przedsięwzięcia badawczego. Zespół autorski badania dąży do tego, aby ukazać złożoność sytuacji, w jakich obecnie znajdują się ludzie ze względu na prace, które podejmują.

Blok pytań o prace, rozpoczyna się od ustalenia, czy R. aktualnie pracuje, czy nie (A01-02). W pytaniu tym chodzi nie tylko o to, czy respondent jest zatrudniony na etacie czy bez etatu na stałej umowie, ale także o to, czy pracuje na własny rachunek poza rolnictwem lub w indywidualnym gospodarstwie rolnym, lub czy ma jakieś prace dorywcze (także „na czarno”).

Jeżeli R. nie pracuje, przechodzimy do bloku „Bezrobocie. Prowadzenie domu” (Pytanie E01). Jeżeli R. pracuje, zadajemy mu pytania A03-04 i A05 mające na celu ustalenie, ile R. wykonuje różnych prac. Co to znaczy oddzielna (rozdzielna) praca? Aby to wyjaśnić wprowadzimy tu robocze definicje (a) pracy stałej i dorywczej, oraz (b) pracy najemnej i „na swoim”.

Praca stała jest zdefiniowana za pomocą koniunkcji dwóch wielkości wyrażonych w jednostkach czasu: (a) od jak dawna dana praca jest wykonywana (od ilu miesięcy), oraz (b) ile czasu ona zbiera (ile godzin na tydzień). Według przyjętej tu definicji **praca stała to praca na pełnym etacie (bez względu na okres trwania – nawet poniżej 3 miesięcy) lub każda inna praca, która trwa co najmniej 3 miesiące w wymiarze co najmniej 15 godzin tygodniowo.** Inne prace są pracami dorywczymi, chociaż czasami mogą być wykonywane w powtarzalny sposób przez długi okres. Tak więc – według tej umownej definicji – jeżeli ktoś prowadzi przez cały rok lekcje angielskiego w wymiarze 10 godzin tygodniowo, to ma pracę dorywczą, choć kolega tej osoby prowadzący podobne lekcje w wymiarze 16 godzin tygodniowo ma pracę stałą. Chociaż granica 15 godzin tygodniowo jest arbitralna, pozostajemy przy niej ze względu na porównania historyczne i międzynarodowe.

Praca najemna to taka, która wynika ze specyficznego stosunku pracy zawiązanego między pracownikiem a konkretnym pracodawcą. Ten stosunek pracy może materializować się w pracy wykonywanej na etacie, czy bez etatu – w wyniku stałej lub odnawialnej umowy, czy też w wyniku nominacji, powołania lub wyboru. Istotą pracy najemnej jest zobowiązanie pracodawcy do uiszczenia wynagrodzenia pieniężnego, choć – w szczególnych przypadkach – wynagrodzenie to może przybierać formę poza-pieniężną, a jedynie posiadać określony pieniężny ekwiwalent. Praca „na czarno” może być pracą najemną.

Praca „na swoim” jest każdą działalnością zarobkową, która nie jest pracą najemną. W szczególności, do kategorii osób pracujących „na swoim” zaliczamy właścicieli i współwłaścicieli zakładów pracy (firm), a także pracujących z nimi członków najbliższej rodziny (w stosunku do których współwłasność jest faktycznie implikowana), a także osoby samozatrudniające się na stałe lub dorywczo. Wśród osób pracujących „na swoim” najliczniejszą sub-kategorię stanowią rolnicy (właściciele gospodarstw rolnych). Tradycyjnie, agenci (ajenci) i osoby wykonujące pracę nakładczą też należą do kategorii „na swoim”.

W związku z pytaniami A03-04 i A05 następujące ustalenia powinny rozwiewać podstawowe wątpliwości dotyczące liczby prac: W przypadku prac najemnych, R. ma tyle prac, ilu ma pracodawców. W przypadku prac „na swoim” R. może mieć dwie i więcej różnych prac, jeżeli są to różne działalności – jak np. praca tłumacza z obcego języka i prowadzenie własnej firmy komputerowej. Prace najemne i „na swoim” mogą być pracami stałymi lub dorywczymi – każda z nich powinna być uwzględniona.

Wypełniając odpowiedź w A05 Ankieter ma prawo i obowiązek korygowania decyzji R. co do liczby prac zawsze wtedy, gdy jest przekonany, że respondent opacznie rozumie intencje badacza. Czasami w trakcie wywiadu okazuje się, że R. ma więcej prac niż początkowo podał. W takiej sytuacji trzeba, koniecznie, powrócić do pytania A05 i poprawić odpowiedź.

Pytanie A06 jest pierwszym pytaniem z użyciem karty „Sytuacja pracy”. Karta ta jest skonstruowana w ten sposób, że pierwsza cyfra kodu określa, czy mamy do czynienia ze stałą pracą najemną (pierwsza cyfra 1), stałą pracą „na swoim” nazywaną tam pracą samodzielną (pierwsza cyfra 2), czy z pracą dorywczą (pierwsza cyfra 3). W zależności od sytuacji przechodzimy do innej części kwestionariusza (B, C, lub D). Ponieważ możliwe odpowiedzi nie są wydrukowane w kwestionariuszu, każdy ankieter otrzymuje „Kartę ankietera” – identyczną, jak karta respondenta „Sytuacja pracy”. Służy ona kontroli udzielanych odpowiedzi. Należy ją wykorzystywać przy wszystkich pytaniach, w których wręczamy R. kartę „Sytuacja pracy”.

Część kwestionariusza B dotyczy pracy najemnej. Zakładamy, że wykonując tę pracę R. pracuje w określonym **zawodzie**, na **określonym stanowisku** i wykonuje określone czynności (B01) w określonej firmie / zakładzie pracy (B02). **Zawód** to identyfikowalny przez konkretną nazwę zespół czynności opartych na posiadanych kwalifikacjach lub umiejętnościach, wyodrębniony w podziale pracy i przynoszący wynagrodzenie. Na ogół ludzie pracujący nie mają trudności z podaniem nazwy swego zawodu, choć część utrzymuje, że nie ma zawodu lub w żadnym zawodzie nie pracuje. Niezależnie, czy R. podaje nazwę zawodu, czy nie, do identyfikacji zawodu według przyjętych klasyfikacji potrzebny jest opis czynności wykonywanych w pracy.

Stanowisko pracy jest pojęciem węższym od pojęcia zawodu. Odnosi się ono do konkretnej pozycji w strukturze firmy / zakładu pracy.

Firma / zakład pracy jest w tych badaniach rozumiana w wąskim znaczeniu – jako miejsce, w którym R. faktycznie pracuje; zwykle chodzi o tę jednostkę organizacyjną, która przyjmowała R. do pracy. Tak więc w przypadku firm wielozakładowych chodzi o konkretny zakład pracy, a nie o całą złożoną firmę.

W ramach firmy / zakładu pracy osoby tam zatrudnione mogą zmieniać zawód i stanowisko. Oczywiście jest też, że osoba wykonująca dany zawód może zmieniać miejsce zatrudnienia. Stanowisko robocze jest natomiast tym elementem sytuacji pracy, który jest zwykle rozpatrywany w ramach zawodu i zakładu pracy. Jednakże w różnych zakładach pracy ta sama osoba może pracować na tym samym (ekwiwalentnym) stanowisku.

Część kwestionariusza C – dotycząca **pracy samodzielnej** – nie powinna nastroczać kłopotów. Na pytania tej części odpowiadają ci, co mają stałą pracę najemną i niezależnie od niej pracują „na swoim” lub ci, dla których praca na swoim jest głównym zajęciem.

Hektary w ramach gosp. rolnego (C03) to ziemia, która jest własnością R. i jest przez niego wykorzystywana na cele rolniczo-hodowlane (pola, pastwiska, uprawy, sady, stawy rybne, pasieki itp.). Ziemia, którą R. wdzierzał od kogoś i wykorzystuje na cele rolniczo-hodowlane wlicza się w ziemię w ramach gosp. rolnego.

Hektary poza gosp. rolnym to lasy, nieużytki, działki budowlane i inne oraz ziemia, którą R. wdzierzał innej osobie, firmie.

Część kwestionariusza D jest pojemna. Dotyczy on wszystkich, co mają **pracę dorywczą**. Jednakże, jeżeli R. ma dwie stałe prace najemne, to ta druga też jest kierowana do tej części. Ponadto druga praca „na swoim”, która może być pracą stałą też jest kierowana do D. Dlatego w nazwie tej części kwestionariusza poza pracą dorywczą znalazła się **praca uzupełniająca**.

Zastosowanie części B, C, D zależy od liczby i rodzaju prac. Jeżeli R. nie pracuje, żadna z części B, C, D do niego się nie stosuje. Jeżeli R. aktualnie wykonuje wyłącznie jedną stałą pracę najemną zastosowanie ma tylko część B. Jeżeli R. wykonuje wyłącznie jedną stałą pracę samodzielną zastosowanie ma tylko część C. Jeżeli R. wykonuje wyłącznie prace dorywcze zastosowanie ma tylko część D. Część B i C należy stosować wtedy, gdy R. łączy wykonywanie stałej pracy najemnej z stałą pracą samodzielną. Jak już wskazaliśmy możliwe jest łączenie części B i D oraz C i D. Szczególny przypadek stanowi łączenie części B, C i D, który umożliwia uwzględnienie czterech prac. Jeżeli respondent wykonuje aktualnie więcej niż cztery prace, pytamy – zgodnie ze schematem – tylko o te, które zajmują najwięcej czasu.

W pytaniu D08 (o zarobki respondenta z pracy) chodzi o średnie miesięczne dochody „na rękę” z okresu wykonywania tej pracy.

8 Pytania o bezrobocie i prowadzenie domu (część E)

W badaniu tym stosujemy definicję bezrobocia opartą na subiektywnym odczuciu R (pytanie E01 i E02). Tych, co nie mogą znaleźć pracy, pytamy o ich stosunek do pracy „na swoim” (E01A) w ten sam sposób, co osoby mające stałą pracę najemną.

Autorzy badania przyjmują potoczną definicję zajmowania się domem (E04).

9 Pytania o historię zawodową (część F)

To jest szczególnie trudna i żmudna część kwestionariusza. Bardzo ważną rzeczą jest, aby uzmysłowić R., że **każda zmiana zawodu, stanowiska i firmy (zakładu pracy) tworzy nową pracę**. Zasadnicze definicje pojęć zawodu, stanowiska i firmy (zakładu pracy) są takie, jakie podano w omówieniu pytań o aktualne prace.

Pytanie F01 jest jedynym pytaniem zadawanym w różnych wersjach w zależności od segmentu próby **P** i **M**.

F12. Jeżeli powód przerwy w pracy (np. choroba) trwał krócej niż trzy miesiące, ale R. wtedy nie pracował dłużej niż trzy miesiące, to przypadek taki też uwzględniamy. Chodzi o

długość przerw spowodowanych wymienionymi przyczynami. Pytanie o przebywanie w zakładzie karnym może być szczególnie drażliwe.

10 Pytania o opinie w kwestiach społecznych (części G – M)

Pytania o szanse powodzenia w życiu (G01-02) oraz źródła konfliktów (G03-04) były zadawane w wielu badaniach i na ogół nie sprawiały kłopotu. W pytaniu G01-G02 występują dwie kategorie – znajomość właściwych ludzi i wpływ polityczny – które czasem są uważane za pokrywające się. Wszakże wpływ polityczny może być wywierany nie tylko przez znajomości, ale przez zajmowanie przez kogoś z najbliższej rodziny istotnej pozycji w strukturach władzy.

H06 i H07. Niekiedy respondenci proszą o podanie dodatkowych szczegółów dotyczących przedstawianych zawodów – np. czy są wykonywane w dużych miastach, czy w małych. W takich przypadkach należy powiedzieć, że wszystkie zawody powinny być rozpatrywane porównawczo, na tle całego kraju.

J04 i J05. W przypadku respondentów M pytania o odległą przeszłość (ustrój socjalistyczny i Polskę sprzed 10 lat) dotyczą okresu przypadającego na ich dzieciństwo, co może powodować trudności w odpowiedzi. Jeżeli respondent nie jest w stanie jej udzielić zaznaczyć lub wpisać (8).

M02 i M03. Tłumaczenie procentów nie jest przewidziane jako zadanie Ankietera. Wszakże wyjaśnienie, że R. może porównywać się ze stu przypadkowo dobranymi osobami na ogół pomaga.

M11B – M11E. R. może zadawać wiele pytań, co rozumie się przez militarne akcje i co rozumie się przez terroryzm. Ponadto, R. może pytać, czy chodzi tu o Afganistan i Irak. Należy odpowiadać mniej więcej w następujący sposób. *Interesują nas odpowiedzi ludzi tak, jak ludzie potocznie rozumieją te terminy. Jeżeli P. uważa, że akcje militarne przeciwko terroryzmowi są prowadzone w Afganistanie i Iraku, to proszę to uwzględnić.*

11 Pytania o znajomych (część N)

Jeżeli R. zapyta o definicję bliskiego znajomego, należy powiedzieć, iż chodzi o osoby, które on sam by tak określił.

12 Pytania o cechy demograficzne (części R i W)

Należy zwrócić uwagę na pytania o zawód małżonka (R05) oraz ojca (W04, W05-01). Należy zapisać możliwie dokładnie, co te osoby faktycznie robiły. Jeśli to nie jest jasne, należy dopytać, czy była to praca najemna, czy samodzielna.

R08. Istotą gospodarstwa domowego jest wspólne zamieszkiwanie i korzystanie ze wspólnej kasy. Jeżeli nie jest to jasne dla R., należy mu wyjaśnić.

R13. Pytanie to może być szczególnie drażliwe. Należy zachować wszelką ostrożność, aby nie urazić R. lub/i jego rodziny.

R22 – R23A. Należy wyjaśnić, że chodzi o przybliżone kwoty.

W pytaniu R25 chodzi o wydatki konieczne w rozumieniu respondenta. Bez których byłoby trudno żyć, funkcjonować.

R35. W przypadku dłuższych przerw, podczas których R. nie mieszkał w tym miejscu zapytać o ostatni okres.

13 Pytania w kwestiach politycznych (część X)

X04. Ważne jest, aby R. wypowiedział się o każdej partii, nawet jeśli stosuje te same oceny wobec znacznej większości, a nawet wszystkich.

14 Werbalny test psychologiczny (część Y)

Pytania Y01A – Y01P mają charakter testowy, badają słowne reakcje respondentów na konkretne sformułowania. Zaleca się wolne i wyraźne odczytanie pytań i wstrzymanie się – w miarę możliwości – od komentowania ich treści, czy też od podawania interpretacji zawartych określeń. Jeżeli R. nie zrozumiał danego pytania można je powtórzyć, ale należy trzymać się jego oryginalnego sformułowania.

15 Zakończenie (część Z)

Po pytaniach na temat zdrowia (fizycznego i psychicznego) oraz religii, następuje niewerbalny test psychologiczny. Instrukcja do tego testu – wyjętego z obszerniejszego testu Ravena – jest prosta. Obrazki testu są zamieszczone razem z kartami respondenta.

Dla wygody przytaczamy tu instrukcje, która także zamieszczona jest w kwestionariuszu.

ODCZYTAĆ PONIŻSZY TEKST:

Mamy teraz dla P. zupełnie inne zadanie. Jest to krótki test do badania spostrzegawczości. [**POKAZAĆ ZADANIE A**]. Górna część zadania – to wzór z wyciętym fragmentem. Trzeba znaleźć brakujący wycinek, który prawidłowo uzupełni wzór w kierunku pionowym i poziomym. Tylko jeden z wycinków jest naprawdę dobry. W pierwszym zadaniu wycinek nr 1 pasuje do wzoru, ale tylko w pionie, natomiast wycinek nr 4 pasuje w kierunku poziomym, ale nie pasuje w pionie. Proszę znaleźć wycinek, który pasuje w obydwu kierunkach. . .

Prawidłowe rozwiązanie to wycinek numer 8 i tę cyfrę trzeba wpisać w pierwszej kratce. [**POKAZAĆ R., GDZIE NA OSTATNIEJ STRONIE KWESTIONARIUSZA NALEŻY WPISAĆ ODPOWIEDŹ**] Proszę teraz zrobić samodzielnie drugie zadanie. [**POKAZAĆ ZADANIE B**]. Prawidłowe rozwiązanie to wycinek numer 4 – proszę wpisać tę cyfrę w drugiej kratce. [**PO ROZWIĄZANIU ZADANIA KONTYNUOWAĆ.**]

Kolejne zadania stają się coraz trudniejsze. Nie jest jednak konieczne, aby rozwiązać je wszystkie, ważne jest natomiast, żeby spróbować zorientować się, na czym polega problem i rozwiązać kolejno tyle zadań, ile się uda. Ma P. na to pięć minut.

WRĘCZYĆ ZADANIA 1–10.

NA OSOBNEJ KARTCE ZAPISAĆ CZAS ROZPOCZĘCIA TESTU I PATRZEĆ NA ZEGAREK, ŻEBY UCHWYCIĆ UPŁYW PIĘCIU MINUT. NASTĘPNIE ZAPISAĆ NA KARTCE DWIE INFORMACJE:

(1) ILE ZADAŃ R. ROZWIĄZAŁ (PRAWIDŁOWO LUB NIE) PO 5 MINUTACH (BEZ ZADAŃ A I B).

JEŻELI R. UKOŃCZYŁ TEST PRZED UPŁYWEM 5 MINUT LUB JEŻELI MA OCHOTĘ NA KONTYNUOWANIE TESTU NALEŻY MU TO UMOŻLIWIĆ ORAZ ZAPISAĆ

(2) PO ILU MINUTACH R. ZWRÓCIŁ TEST ANKIETEROWI (NIEZALEŻNIE OD TEGO ILE ZADAŃ UDAŁO MU SIĘ ROZWIĄZAĆ).

PO ZAKOŃCZENIU TESTU INFORMACJE TE NALEŻY WPISAĆ W ODPOWIEDNIE MIEJSCA KWESTIONARIUSZA.

Oczywiście nasuwa się ochota, aby R. powiedzieć, że wypełnienie tego testu jest zwykłą zabawą. Wszakże nie należy zbyt daleko posuwać się w uatrakcyjnianiu zadania. Test powinien pozostawać testem.

16 Pytania do ankietera i ocena instruktora

Te części nie wymagają specjalnych wyjaśnień – poza jednym. W ocenie rozumienia treści pytań i stopnia trudności, jaki R. miał z materiałem liczbowym kwestionariusza należy przyjąć zdroworozsądkowe kryteria, jakie stosujemy w różnych sytuacjach w życiu codziennym i pracy zawodowej.

17 Apel

Autorzy tego badania przywiązują dużą wagę do jakości pracy terenowej. Jesteśmy zainteresowani opiniami Ankieterów o kwestionariuszu i jego funkcjonowaniu w praktyce badawczej. Będziemy wdzięczni za przekazywanie nam wszelkich uwag o tym narzędziu – poprzez instruktorów lub w bardziej bezpośredniej formie do Ośrodka Realizacji Badań Socjologicznych.